

EUSKALZAINDIAN SARTZERA KOAN GUILLAU- ME EPPHERRE JAUNAK EGINDAKO ITZALDIA ETA JEAN ELISSALDE JAUNAREN ERANTZUNA

Aita P. LHANDE Ziberotar Euskalzaiñaren orhitzapenez

Baiona, 1959 agustuaren 29-an

Euskalzaindiaren Jaun Buruzagi eta Jaun kide agourgarriak :

Houna noun jin den orai enetzat thenoria, ziek diala zounbait hilabete heben berian egin haitiari ageriki eta ene euskal bihotz guziaz “bai” erraitekoua.

Zien batarzun eder, jakitate handiko eta ouhouragarrian egun hounhartzen duzienak eztezake gorde ezinago hounkirik izan dela eta doi bat ere hanturik egin duzien haitiaz eta erakoutsu nahi ukhen deiozien ezagutziaz.

Bena euskal erranak beiti bere zuhurtzian, latiak “honor onus” dion bezala, kargia karga dela, laster borogatu du bere beithan eginbide handi eta hersi elibati buruz zela. Arren pharkaturen deiozie zien hounian, denbora zounbaitez dudan egon balinbada ahalke bezala bere chokhouan. Euskalzaiñ ouhouria-
ren ukheiteko, ezteia behar ukhen jakitate handi eta lan eder agertzeko? Eztireia behar jakin chehe-chehia euskal mintzajia-
ren segretu hoborochiak, haren erro gordeenak eta haren harathounaka eta udaripen gaitzenak, zien artian Lecuona eta Lafitte jaun aphezek, Oriche jaunak eta Lafon jaun erakasle handiak dakitzen bezala? Ezteia behar ukhen argitarat emanik izkibu-lan eder eta balious hanitch, ziek oroek egin duzien bezala? Ezteia behar ukhen Euskal-Herria alden-alde iganik, eta zounbatetan! euskal ouhouria-
ren bethi phitz begiratzeko eta euskal mintzaje paregabiaren maitha-erazteko, Dassance jau-

nak bezala, eta harekin batian. Elissalde jaun Zerbitzari mai-thagarriak, egun berian 76 ourthiak bethatzen dutian eta heben ene eguzaita den aphez gaztiak bezala?

Eztezake haatik erran egun zien artian sarzaliak, huts-egin duziela zien haitian. Euskalzaindiak beitu euskararen eretzian argi osoua eta gisa batez ere ahal osoua; mundu hountako eta besteko Jaun Buruzagiak bezala, Euskalzaindiak ere bere heñian, bere dohaiñak nahi dutianer hedatzen beitu eta ahala beitu ezdeusetarik ere zerbaiten egitekoua.

Zibero-herrialdia, Euskal-Herriko herrialderik hurrunena eta tchapiena, nahi ukhen duzie begiratu zien artian bethi phitz eta gora. Nahi ukhen duzie hanko mintzaje berhezia bere hitz eta moulede eta orhitzapen chahar-eijerrekin bere etchen izan zadien Euskalzaindian, beste euskal mintzaje hedatu nasai eta eder oroen artian. Eta hortakoz, nik bezala, Ziberotar oroek egun buhurtzen deitzie eskerrik handienak eta hersienak.

IKHOUSTATE

Zertako othe bi galtze izigarri, ezin-ordaizkatzekouak, ukhen dutugu batetan, orai diala bi ourthe, goure Ziberouan? Lhande aita jesuichtaren galtzia eta Constantin jaun bedezia-rena?

Hourak ziren bi jaun heñez-kanpoko zirenak jakitatez, bi-hotzez eta hedaduraz, hounki-egitez ere ezinago ezaguturik zirenak eta bazterrik-gabe goure herrialde maitiari ouhoure-egiten zeioienak. Hatsarre-hatsarretik Euskalzaindiak nahi ukhen zutian biak bere pharteliant hartu, bata Euskalzaiñ bezala, aita Lhande, eta bestia urgazle bezala, Constantin jauna. Biak batetan, egun zounbait arte, ezpalatu goure Jinko Jaunak bereganat deithu, badakigu hedadura berhezi batekin eta ahal hoberenekin Constantin jaunak Euskalzain-alkhi hau etchekiren ziala, goure Zibero-herrialdia ezinago botz eta ouhouraturik izanen beitzen haitu horrez.

Beste izan ezpalitz Jinko-Hounaren chedia, aita Lhande-en ordari beste nourbait ere heben gogo-hounez zouiñ orduz ikhou-siren gunian: Aranart jaun kalounjia. Eztezakegu ahantz, aita Lhanderi kargiak handitu eta lanak athetu zeiotzianian, haren euskal hitztegiaren ager-erazteko lan chehe eta balioua, haren eskutik hounhartu ziela eta ederki burutu Lafitte eta Aranart jaun aphezek, Lafitte jaunak bere jakitate oroekin, eta Aranart jaunak bere Ziberotar-mintzaje eta orhitzapenak oro lan horren hounetan ezaririk. Geroztik, damurik, Aranart jaun

apheza bere lan eta kargu handiek hurruntu die euskal lane-tarik. Bethi etchekei izan da haatik bere Ziberouari; eta eritu aitzinian, Ziberoko erretor gehien izan da Mauleko hirian.

Orai osagarrairen arra-jitiarekin eztugia esperantcha ukheiten ahal arte haboroche badukiala eta berriz euskal-laneri lothuren dela Ziberouaren hountetan? Euskalzaindiatik igorten deiogun ikhoustatezko orhitzapen hounek lagunt dezala bere min eta gaitz oroen egarten eta goitzen.

AITA LHANDÉ NOUR ZEN?

Zier esker, Euskalzaïn jaunak, egun, heben, bilkhura ouhou-ragarri hountan, Ziberoko herrialdia da ouhouretan. Goure oroen gogo bihotzak hegalez bezala douatza ordu hountan mendi-arte gorde hartara, hanko herricha-motho haietara eta han bizi diren egiazko Euskaldun chothil eta maithagarri hetara. Badakigu ountsa han bizi dela, bethi phitz eta bero, euskal odol bat, osoki etchekirik dena euskal izate berhezi eta ezinago gochouari, gain-gaiñetik borogatzen diana bere beithan beste Euskaldun oroen anaie-amodioua.

Zouiñ orduz goure begiz ikhousi nahi badugu itchura edo begitharte bat, Ziberoua egiazki ezagut-erazten eta maitha-erazten deikuna, Ziberouaren beraren begithartia dena, goure gogo-bihotzek arraphitz-erazten deikie Aita Lhande-en begitharte ezinago maithagarria. Aita Lhande eta Ziberoua bat beitirade, orai eta aspaldiko ourthetan, orai eta agian! sekulakotz.

Egunko egun hau Aita Lhande-en orhitzapenak, Aita Lhande-en itzalak du egiten, dena oro, hounkigarri eta bihotz-altchagarri bazterrik gabe. Hartakoz ere uduri zaiku hobeki, heben haren itchura bera dugula ikhouston eta haren begithartia bera, hora bera dela goure artian arra-phizturik bere khorpitz tchut eta lerden eijerrian, bere aphez-arropak lerdenago eta tchutago eginik eta beste uduripenatarik oroetarik gabeturik; hora bera dela goure artian, bere begitharte leiñ, ezti eta gochouan, erria ezipaiñetan, begiak argiz eta amodioz betherik, buria bere bilho kakoillatiez khorouaturik; hora bera dela goure artian gogoua argi, elhia aiher, bihotza eztitarzunez betherik eta arima bethi sutan.

Aita Lhande ezinago maitia, orai direnak oro ageriki eta batere itzalik gabe zabalik beitirade zoure begien aitzinian, zihaurek erraguzu zer izan den zoure bizitze amiagarria eta michteriozkoua; zihaurek erraguzu zer izan den zoure izate espan-tagarria.

HAREN AIA ETA IZENA

Aita Lhande eta Ziberoua, bat dirade goure gogo-bihotzetan. Eta haatik, ountsa kasu-egin-eta, ikhouston dugu Aita Lhande-en bizitzia igan dela noun-nahi salbu Ziberouan. Bena Ziberouan zutian errouak barna sarthurik, Ziberouan zian bethi bihotza, Ziberouan bere indar-hargia, Ziberouan ere egin du bere phausia.

Aiaz Aita Lhande Ziberotarra zen eta haatik sorthu da heben Baiounako hirian, orai diala lau-etan-hogei-ta bi ourthe, 1877-eko uztailaren 9-ian, aita sal-erospenetako aferetan beitzian, hatu eskentzale.

Berari laket zeion erraitia etzukiala Lhande-izena (guk Ziberouan Lhande erraiten duguna) ukhen behar, bena Bassagaitz izena. Haren aiako bati herriko-segretariak edo idazlariak khabiatu zeion izena sortzaoko paperetan, oustez eta Aillande aitarren izena familiako izena zen. Zounbatez etzatekian ederrago Euskaldunentako, Aita Lhande, mundian holako gizon ezagutia, deithurik izan zedin Aita Bassaigaitz! Gihaude Frantsesek eta bestek noula erranen zien izen hori: balinba "Basaguets" edo holako zerbait.

GAZTETARZUNA

Plazerekin ere aiphatu nahi dugu Lhande haurrak bere lehen eskolak egin zutiala guk ezinago maite dugun ikhast-etchetatetan. Sen Bernat ikhastegian, Eskola khirichtietako Fraide erakasle agudo eta haituzkouekilan. Berak amen-pherediku batetan khountatu du noulaz zortzi ourtheen altechian lehentze merechitu zian Sen Bernat ikhastegian ouhourezko khurutchia. Houra boulharrian, etcherat heltu zen; amak gisala, etzeion sekulan hainbeste bijita egin-erazi Baiouna orotan noulaz eta egun hartan. Geroztik luzaz etcheki egon da bere lehen errejentet. Ourthez eta ourthez jerraike izan da hanko ikhasle ohien bilkhurer bai Donostian bai eta ere Parisen.

Haur-hurretik euskara mintzatu ziana eta maithatu? Ez balinba net, Baiounan zagolarik. Bena haren amañiak bazian jauregi chahar bat Zalgizen, Ziberouaren erdi-erdian, oi zer herri eta kartiel paregabe eijerrian! Eskola artetako phausu-egunetan zer boztariorekin etzian egiten Baiounarik Zalgizerako bidaje luzia! Uduri beitzeion Zalgizerat jouaitia zelialat heltzia zela. Han bai Ziberouko euskara mintzatzen zian haren haur jokietako lagunak oro euskaraz ari beitziren, Ziberotar plañez.

Haren haur-izatian bi gaizak ezinago hounki zien haren haur bihotza eta haren jite ezinago aberatsari plegu berhezi bat eman zeioen, haren biziaren abioua egin beitzien eta haren izatia orozbakoz bere hokian ezari. Aita ezinago maitia galdu zian, gazte-gaztia, ouste-gabetarik. Eta denbora hetan ere senditu zian phizten eta handitzen aphezgoualako deia. *Mon Petit Prêtre* haren libru gochouari beha, nourek-nahi phentsa dezake noulaz zohitu zen holako egunaldietan eta ondoko denboretan haren bihotz gaztia, eta berheziki noula dohaiñez eta berthutez bethe zen haren ama maite-maitiaren arima khartsu eta saintia; ama haren merechimentu gorde eta ezinago balioussek egin beitzien eta burutzen laguntu Lhande gaztiaren aphez-deia eta guk denek amiatsu dugun Lhande aphezaren bizitze saintu eta argi handikouari eman beitzeioen sortzia eta altchatzia heiñ ezinago hartarat. Orai diala bostpasei ourthe, ichtoria hounkigarri hori argitaratu nahi ukhen die zinema-filma edo ikhousgarri eder batetan, *Les mains liées* deithu diena; damurik haatik filma horren egilek ahatze die aiphatzeko Aita Lhande-en izena has-teko chehetarzunetan.

APHEZ-GEIA

Lhande mothiko gaztia, arren, hola sarthurik bere orozbatko bidian, jouan zen Zalgizeik bi urhatsetan den Mauleko kolejio edo ikastegialat, aphezgouari buruz hurrunetik mouldatzen hasteko. Nahiz etzen ikhastegi phatchada handikoua, Mauleko ikhastegia orai bezala ordian ere oroek maite zien Ziberouan eta ungurunetan: erakasliak ziren jakitate houneko eta huillant-aisak, eskolan bezala jokietan ere ikhasleekin bat egiten zienak. Ikhasliak aldiz, haborochiak Ziberotarrak eta gehienak aphezteko urhatsetan. Aita Lhande-en ordunko lagun ohiek begiratu die orhitzapen bat ezinago gochoua beren ikhasle-lagunaz, ezinago trebe beitzen, beste Euskaldun hutsak beno hanitchez trebeago, izkiribu-lanetan eta berheziki frantses lengouajiaren chothilki eskukatzen; bena jokietako harathounatetan ere etzen bestiak beno gibelago. Gihuri ordunko ikhasle ohi batek khountatu deiku noula egun batez, paseiua jouan zirelarik, lagun andana batek egin zien jokia, Mauleko gaztelu zaharraren gudukaz hartzekoua. Arratsen, Lhande gaztiak buria oro betherik joku hortako egitatez eta baillentiez, izkibuz ezari zutian guduka haren gora-beherak frantses "poezia" edo kobletan, Birjilio lati izkibaiño zaharraren kobla-mouldetan.

Hama-zortzi ourthetan sarthu zen Lhande aphez-geia Baiounako Semenari handian. Bethi etheki zeitzon Ziberotar aphez-gei lagunak eta erran dezakegu eztiara ukhen bere bizian lagun hourak beno adichkide hoberik eta maiteagorik. Hetarik zounbait noula ezutu aiphatu halak'ordian, heriouak gazterik mundu hountarik hartu dutialarik, hala noula Elchiry apheza, Zalgiztar gazte-laguna eta kasik aizoua!

Zer izan ziren Baiounako Seminario handian Lhande aphezgeiak igan zutian bost ourthiak? Laneko eta othoitzeko ourthiak, erran-gabia; bena ere gochotarzuneko ourthiak lagunen amodiouan, haiekilan deskantsian; aphez-buruzagi zounbaitek beitzioien, gisala, soberachko bezala emanik zela deskantsiari. Bena zouazu, zu, halako jiteko gazte baten heñian begiratzera! eztitazke izaten ahal gazte oroen jitia ez heña osoki berrak. Eta hari gogoua bethi alha ari zeion eta bihotza jauziz.

Ordu hetan, aphez-gei gaztiari aiher zeion izkibatzia bai frantsesez bai euskaraz eta ahalaz ere koblaz edo bertsietan. Haren lehen frantses bertsiak eta artikuliak agertu izan ziren *Le Courrier des Familles* eta *Le Patriote des Pyrénées* egunkarietan, izen-orde erabilten zutiala Nahi-Preherel eta Petit Pierre. Buruzagi zounbaitek zioien haren lanari ogen-egiten zeioela holako izkibu-lanek. Arren buruzagien eta haren artian ezin-ountsa-jin bat beitzen, egun batez —hogeita-bi ourthiak bazutian— behar ukhen zeion “adio” erran bere Seminarioari, bere lagunak, eta nourk jakin? bere egiazko deiari eta gerouari.

Bena goure egunen haria bere eskietan zounbat nahi ez-tiki erabilten dianak bazian bai harentzat bere chede berhezia, gorderik zena gizonak. Khountatzen entzun dugu, ordu izigarri hartan, Lhande gaztiak ouste-gabe buru egin ziala aita jesuichta batekin burdin-bidetan bidajez zoualarik; aita hari bere bihotza zabaltu zeioela eta harek aholkatu aita jesuichten Jinkotiar batarzuna. Badakigu ordian zounbat gaizki ikhousirik ziren aintzindariez Frantzia-herrian aita jesuichtak eta haien obra baliouak. Gaizki ikhousirik izatiak etzian lotsa-erazten Lhande gaztia. Jouan zen haien etche batetarat “erretreta” edo gogokaldi suhar baten egitera eta han chedia hartu bere biziko jesuichta eginen zela. Chede ezinago dohatsia! Zeren, zer haituzko seme balioua etzian galduren Eliza saintak, eta ere balinba goure Euskal-Herriak, beste izan balitz Lhande gaztiaren delibeoua!

JESUICHTETAN APHEZGOUALAT

Orai artino chehe-chehia jerraiki dugu Lhande gaztiaren izatia, gora-behera horik oro heben igan beitirade gouri hui-llan, eta horietan beitugu khausitzen goure herritar famatiak goure Ziberouari ekharri deion amodio ezinagokouaren erroa eta uthurburia. Eztezakegu haiñen cheheki jerraik ondoko urhatsetan, bestelan bihar artino heben beikinake, zien damutan eta goure nahigabetan!

Rhodesz hirian sarthu zen Lhande aphezgeia, 1900-eko setemeren 5-ian, aita Jesuichten etchian, bere bizi berriko apendizgouaren egiteko. Emanen dutu hamar ourthe aphezteko eta hameka bere estudiouen burutzeko, aita Jesuichten bizi-maneraren arabera. Arte hortan hanitch herrialde iganen dutu.

Lehenik Beljikat joutan behartzen zaio bere Jesuichta-gei lagunekin; bere apendizgoua ere utzi behartzen zaio zounbait hilabetez zinez burutik minez izanez. Han haatik biltzen dutu bere bi liburu berrien geiak, *Les Mémoires d'un Ecureuil* eta *Fils de Dauphin* librien geiak. Lehen botouak egiten dutu bi ourtheen burian, 1902-eko setemeren 8-an. Gero Angleterran ourthe batez arrahartzen dutu bere lati, greka eta frantses estudiouak. Zer orhitzapena eztu orozbatkoz begiratu Aita Longhaye bere erakasiaz! Ondotik haren bizitzia izkibuz emanen beitu. Hartarik landa bi ourthez berriz Holanda-herrialdian arra-hartzen dutu filozofiako edo zuhurtarzunezko estudiouak. Bi ourthez frantses lengouajiaren erakasle emaiten die bere buruzagiek Espaiñako ikhastetche batetan, Puerto de Santa-Marian, Kadiz aldian. Balinba han beitu hartzen bere liburu ederrenetarik baten geia edo ideia *Luis* libriaren geia. Berriz gero doua Beljikat, Enghien hirialat, aita Jesuichten Seminario handialat lau ourthez teolojia edo egiazko aphez-estudiouen egiterat. Arte hortan aphez ordena ukheiten du Tolosan, 33 ourthetan, 1910-eko agorrilaren 28-an, egun berian beita harek eman dian lehen mezaren 49-gerren ourtheburia. Ourthe baten burian bere aphez-lanari lotzeko heñian zen, aita Jesuichten herroka handian.

Arte hortan, etzen haren ezpiritia bethi phara egoiten, haren gogoua bethi alha ari zen eta haren luma thai-gabe pharra-pharra. Eta ordian noun zian usu gogoua? Balinba, aiphatu dugun librugetan; bena, horrez segur gira, usu beno usuago bere Euskal-Herrian, eta berheziki bere Zibero kartiel-chokhouan. Estudio-ourthe hetan, ager-erazi dutu Lhandhe

aphez-gei edo aphez gaztiak bi liburu gouretako ezinago baliuousak, Euskaldun ikhasle haborochier gerochago gogoua zabaltu deikienak: *Autour d'un foyer basque* eta *L'émigration basque*. Lehen, arra-hartuko du ondotik beste liburu batetan *Le Pays basque à vol d'oiseau*. Lehen hori orhitzapenez egin du, gogouan erabiliz euskal etchondouetako gora-beherak eta berheziki etchekouetarik haurretako ondoamenak. Bena bigarren houra, *L'émigration basque*, lan chehe eta handiko libria da, alde oroetarik jakitate eta chehetarzun hanitch bildu behar beitzian haren egiliak, oraiko euskal lan eta estudio suerte haborochien hastapena eta leiñ-huria hartan ediren beiteite. Arte hartan izkiribatu ere du Lhande aphez-geiak artikulu franko agerkaritan: *Le Messager du Coeur de Jésus*, *La reine Blanche de Castille*, *Le Grand Almanach Catholique*, eta *L'Almanach du Pélerin*, bena oroz-gainti hebenko *Eskualduna* astekarian.

Bai egiazki haren gogoua bethi alha ari zen eta haren luma bethi lanian. Guk, heben, esker hanitch zor deiegu haren jesuichta aitzindari eta gehiener, ezagutu dielakoz Lhande ikhasle suharra etzela besteen heñeko eta haren bihotzian Euskararen eta Euskal-Herriaren amodiouak etziala ogen-egiten haren aphezteko-lanari eta estudio suerte orori.

AITA LHANDE EUSKAL-HERRIAN

1911-eko ourthian, haren aitzindariak, ikhoustate ezinago houn batez, nahi ukhen die bere aphez-sailaren egitera jin zadin lehen-lehenik, eta nourk-jakin etzenez haien nahian orozbatkoz jin zadin? goure Euskal-Herri maitialat. Hamar ourthentzat Euskal-Herria izan da Aita Lhande-en egongia, lankhia eta gaiñ-gainetik laketgia.

Arte hortan behar ukhen du egin Beljikan Aita Jesuichten "Hirougerren Ourthia", arimako bizi saintiaren chehetarzunen hobeki ikhertzeko beretako eta besteentako. Eta gero behartu zaio jouan, beste hanitchi bezala, hirour ourthez ordunko gerla izigarriaren deiari jerraikitzeke; hantik ekharri beitu *Les Mouettes* libriaren geia.

Bena horik oro bortchazko deiak ziren. Aita Lhande ordian osoki Euskal-herritar zen, lehenik Ondarrabian eta gero Hernanian, Aita Jesuichten ikhas-etchetan erakasle eta aita ezpiritual gisa. Eta zer ourthe baliuousak harentzat eta berheziki gouretzat, Euskaldunentzat!

Haren eskola-lanek eta haren ikasle gazteek etziren haren-ganik deusere galtzen; osoki bere lanari emanik beitzen. Haren lanen eta haren arrankuen gogo-berri badugu *Jeunesse* ordian agert-erazi zian librian. Gerlako arrakountru izigarriek eta han aphez lagun eta gazte hanitchen egitate amiagarriek ere haren bihotza hounkitzen zien eta izkiriba-erazi deioe libru hounkigarri zounbait: *Le prix du sang*, *Trois Prêtres-Soldats* eta *L'enseigne de vaisseau Auguste Lefebvre*.

Bena hamar ourthe hourak izan dira Aita Lhande-entzat argi bat bezala, ezagutu beitu bere Ziberouaz eta Laphourdi-Bachenabarrez kanpo baziala Euskal-Herriak beste hegal zounbait, oi zouiñen ederrak! gogo-bihotzez zouiñen aberatsak! eta zouiñen maithagarriak! Napharratik Gipuzkoan gainti Bizkai-ala eta Araba bazteriala artino. Ezagutu beitutu probinzia haietako Euskaldunen ohidura zaharrak, mintzaje berhezi nasai-ederrak eta orotan-gainti berthute ezinago azkar eta iraiñkorrak. Ezagutu beitutu ere han gizon hedadura handikouak eta euskaldun ezinago suharrak, hala noula Domingo Agirre, Azkue, Eguzkitza, Altube, Intzagarai apheza, aita Intza eta Larreko edo Irigarai eta zounbat holako!

Han Euskal-Herriaren amodioua handitu eta hedatu eta sustatu zaio aita Lhande-ri. Etzian bazterrik ordian haren bihotzeko suharrak: ikhasi nahi ukhen du Gipuzkoar mintzajia eta emaiten zian bere Ziberotar mintzajia bezain aisa edo aisago; Harriet zaharraren hitztegia eskietaturik, nahi ukhen zian ikhasi euskal-hitzen sailla eta athia oro; eta gogouan hartu zian chedia, goure alderdiko hitzak oro bildurik, hitz-tegi baten egitekoua, ondotik ager-erazteko. Han ezagutu bizi-manera eta egitate berhezi elibatek eman deioe ere nahia libru berri elibaten izkibatzekoua, hala noula *Mirentchu* eta *La Ferronerie d'Ameznavar* Gure-Herria hilabetekarian agertu zena, gero *Yolanda* izenian euskaraz emana, gipuzkoar euskaran. *Mon Petit Prêtre* libru hounkigarria ere denbora hetan argitarat eman zian.

Ordian ere ardura izkibatzen zian artikulu euskal ager-karietan, *Eskualduna*, *Euskalherriaren Alde*, *Euzkadi*, *Revue Internationale des Etudes Basques*, *Jesusen Biotzaren Deya*, *Pueblo Vasco*; bai eta ere frantses agerkarietan *Liberté du Sud-Ouest*, *Etudes*, *Revue pratique d'Apologétique*. *Durendal*, eta holako.

EUSKALZAINDIAN

Beren lanen oroen artetik, jerraiki zen ahalaz Probinzietan egiten ziren euskal biltzar edo batzarrerri. Harek ihourk beno hobeki ikhousi zian egiten eta laguntu Oñatiko Batzarra; hounek burutu lanetarik sorthu beita "Euskalzaindia", batarzun guziz ouhouragarri hau. Ezta arren batere harritzeko, Euskalzaindiako lehen jaunek, beren lehen bilkhura batetan, 1919-eko setemeran 21-an hora bera haitatu bazien Zibero herrialdiaren izeneko Euskalzaiñ, haren khar handia ezaguturik eta haiñ beitziren ageri haren lanak eta merechimentiak. Euskalzaindiko jaunek haiñ zien ere horren jakitatie gora etchekitzen, noun hori bera 1920-eko arramaiatzaren 23-an izentatu beitzien *Euskera* agerkariaren idazle edo izkibazale. Geroztik bi ourthez agert-arazi du gipuzkoar euskera ederrian agerkari preziatu hori, ihourk ere ezpeitezake khausi etzela jaun hori sortzaroz gipuzkoarra. Ordian ere *Euskal-Esnalea*-k agertu zian gipuzkoarrez Aita Lhande-k Domingo Agirre olerkari eta nobela-egileaz egin zian mintzaldia.

Bena, bena... holako gaiza ederrak ez zezaken sobera luzaz iraiñ. Aita Lhande-en khar handia sobera ezaguturik zen: Euskal-Herriaren alde egin zian mintzaldi baten ondotik, gobernouak jakin-erazi zian Aita Lhande etzela haboro ountsaikhousirik Bidasoaz bestaldian. Etzeion net baliatu ager-erazi berri zian libria *Notre soeur latine, l'Espagne*. Behar ukhen zeion, arren, "berriz-arte" erran hanko adichkide oroer eta deithu zien bere Jesuichta buruzagiek Sarlat ikhastetcherat, eta berehala Tolosako "Caousou" ikhast-etchialat.

TOLOSAKO HIRIAN ERAKASLE

Han etzian lo egon behar eta bere eskola lanaren gaiñ eman zien hanko *Faculté des Lettres* delako Ikhastegi handian euskararen erakasle. Haatik, nahi beno lehen, erakaste hori utzi behar ukhen zian, ikhastetche katolikouek ezpeitzien ountsa hartzen aphez bat ari zadin holako eskola emaiten gobernioiko ikhastegi batetan, beste erakasle-alkhietarik aphezak oro kanpo emanik izan ondouan.

Hasi zen ordian libru berri izkibatzen eta ager-erazten: *Le Père Longhaye, Bilbilis, Fils de Dauphin* edo *Les lauriers coupés, Le pays basque à vol d'oiseau* eta berheziki *Le Dictionnaire basque-français*. Ordu hetan ere, Ziberouan igaiten zutian phausuko egunetan, ebili zen han eta heben Ziberotar

koblakari famatu "Etchahoun chahar" zenaren khantore eta berrien biltzen, eta izkibatu ere zian llabur-llaburra haren bizitzia. Phedikatzera ere nourat-nahi deitzen zien eliza handienetar bat bezala parrochia tchipienetar bat. Ezagutzen dugu han nounbait orai Maleziako gaintian Ziberotar aita misionichte bat, Aita Lhandek komunione handiko erretreta pheredikaturik, aphezteko deia entzun beitzian Ourdeñarbe chokhouan bere pheredikari suharrari beha.

PARISEN LAN HANDIAK

Bena pheredikiek usu Pariserat deitzen zien Aita Lhande, haren artikuliak *Etudes* agerkarian ezinago goustaturik. Eta hau dela, ouste-gabetarik, Pariserat izentaturik izan zen. Adio ordian ikhastetchiak eta haietako gazte maitiak! Adio ere euskal lan handiak! Goure Ziberotar aphez ezpiritu argia, luma chothil eijerra eta elhestari gochoua orozbatkoz jouan zen Pariserat *Etudes* agerkarian izkibaiño bezala eta pheredikari handi bezala.

Haren hiztegia, *le Dictionnaire basque-français*, doi-doia hasirik zena, baratuko zena ezin-eginian? Ez; Aita Lhandek ezagutzen zian Laffite jaun apheza, Uztaritzeko Semenariouan erakasle eta euskalzale suharra zena ordian ere orai bezala. Eta hounek bazian adichkide bat Aranart jaun apheza eritarzunez ekhuraturik zena Herrorritzen. Biek Aita Lhande-en saila gogo-hounez hounhartu zien eta burutu. Egia erran behar da, aita Jesuichtek gastiak largoki egarten zutiela eta Aita Lhande bera jiten zeila artetarik Uztaritzerat, bi aphez gazteen korajatzera eta haiekin egun zounbait gochoen igaitera.

Geroztikako Aita Lhande-en bizitzia oroen ohartzapenetan da. Hasi zen Parise ondouan diren eremu hitsen bijitatzen eta han errelijioneko aziaren hedatzen ari ziren aphez ezin-heltu eta serora gaicho zounbaiten laguntzen. Haien berriak emaiten zutian *Etudes* agerrikako irakouler. Bena heltura-beharretan zirenek laguntu behar zien. Ordian phiztu zian Parise ondoko eremu hitsen obra ezinago balioua, gerochago Verdier Kardinaliak hedatu eta handitu behar ziana. Eztetzazkegu aipha haren lanak eta harat-hounakak eta pheredikiak oro; bena bost ourthez burutu zutian 52 eliza, 90 gazteen bil-toki, 58 parrochia-ette, 40 eri-souëña, 12 eskola, 8 haur-baratze eta 14

haurtegi; eta erosi ere 90 lur-eremu obreentzat. Izkibatu zutian *Études*-etako artikuliak eta hirour liburu *Le Christ dans la banlieue*, *Le Dieu qui bouge* eta *La Croix sur les fortifs*.

RADIO-ETAKO PHEREDIKARIA

Ber denboran zer pheredikiak Pariseko elizetan!

Eta ordian, Gerlier Pariseko jauna kalounje gaztiari, orai Lyon-eko hirian Kardinale denari, ohartu zeion, *Radio* beka-nika atrebiteari esker helerazten ahal zela Jinko-Hounaren elhia bazter oroetarat. Lan horrentako aphez bat zeion hobeki jouaiten zena, eta hora Aita Lhande. Eta hounek lan hori ere houhartu zian, lehen kolputik behar zen heñ eta eskaide hora ediren beitzian eta jentia iharrausi eta hounki alde oroetan; ezpeitake heben erran ahal, zer letra edo guthun hounkigariak andanaka eta atheka ukheiten zutian.

Zortzi ourthez, lan hori ere thai-gabe ereman zian, bazterrialat batere utzi gabe Parise ondoko eliza eta parropiagunetako obra. Pherediku-libriak ordu hetan arround-arrounda elkhitzen ziren liburu-egingietarik: *L'Évangile par-dessus les toits*, *Le Bon Pasteur*, *Les Pauvres dans l'Évangile*, *De Bethleem au Golgotha*, *La France missionnaire*, *Les Béatitudes*, *Le Pater*, *L'Évangile de la douleur*, *L'Évangile par-dessus les frontières*, *Paraboles*, *Petites béatitudes pour les jours d'épreuve*, *Carillons de fêtes*. Beste pherediku berhezi handi ere zounbait agert-erazirik bazutian: *Huit fresques de saints*, *Ste Jeanne d'Arc*, *Dieu et Jeanne*, *La poète angélique*.

Noulaz gizon batek berak hainbeste lan egin zezakian? Guk eztezakegu aisa enthelega.

Eta arte hortan noun zen Aita Lhande-k Euskal-Herriarentzat zian khar handi hora? Bethi alha zagon haren bihotzian. Artetarik, egun zounbait phausuren ondouan jiten zen bai Zalgizerat, bai Atharratzerat, bai eta ere urzakako phuntian Ligi-Tintuabordalat. Zer egun gochouak, han bere Zibe-roan igaiten zutianak bere anaie eta beste ethekouen ondouan! Bena nouiz-nahi ere bere pheredikietan, ouste-gabetarik jiten zeion Euskal-Herriko oharmentcha bat edo beste, hanko kartiel eijer bat, hanko egunaldi gocho bat, hanko egitate edo ohidura hounkigarri bat. Gihaude zer phensatzen zien haren entzulek Euskal-Herriaz. Balinba michteriozko lekhu bat zela, lurreko Pharadusia bera edo holako zerbait; eta guk, heben girenek, aithor dezakegu etziela ez batere gaizki phentsatzen.

MUNDIAREN GAINTI

Aita Lhande-en buruzagier ohartu zeien, hedadura bat orano handigoua ukheiten ahal ziala goure herritar suharrak eta Pariseko ungunetan egin hounkia hedatzen ahal ziala munduko eremu zabalenetarat. Holaz igorri zien lehenik hegoaldeko Ameriketarat, ondoko ourthian Madagascar isla edo ugarte ederrialat, eta hantik landa Indietarat, ekhi-jeikigia-aldeko Indietarat. Oroetarik ekharten zian zerbait berri balious eta hounkiegingarri, eta denetarik ere zerbait pherediku-phasta eta libru-gei. Ameriketan ezinago botz izan zen Euskaldun saldo handiaren khausitzez, lehenagoko Euskaldunen orhitzapenen edireitez. Hantik landa ager-erazi zian *La France rayonnante*. *Madagascar*-en misioniak chehe-chehia ikhousi zutian; bena ukhen zian sekulako abantailla, hanko lehen misio-nichteen hobien edireitekoua. Eta hantik ere ekharri zian libru-gei bat *La Mission de Madagascar*. Indietan gero zer harat-hounakak eta lanak! Bena oroetako plazerik handiena, bihotza hantu zeiona: hanko Euskaldun apostolu saintu eta famatiaren hobiari herritar baten agourraren ekhartia, san Frantses Xabierreko seme handiaren khorpitzaren eskietan erabiltia. Hantik landa, tarrapatan libru bat elkhi zian *L'Inde sacrée* eta filma-ikhousgarri bat ere plantatu...

AITA LHANDE ERI

Zer etzian egin behar, denborarekin? Bena azken bidaje eta azken libru eta filma horik izan dira haren ezpirituko argiaren eta bihotzeko suiaren azken argia eta suia. Eritarzunak jo beitzian ouste-gabetarik, bena lazki! Egotchi zian tanpez zilhar bizia bezaiñ zaiñhart zen Euskaldun seme hedadura handikoua; egotchi eta ezinturik utzi 57 ourthetan! ahalak, elhia eta ezagutzia ere elkhi, herria eta zounbat eskualde argitzen zutianari.

Ondotik emeki-emeki arra-jin zeion elhia, lehenik euskara, gero anglesa eta azkenian frantsesa, zotukia ere arra-bildu zian, bena ez sekulan haboro lehen zian gogoua eta eskaidia. Ezinago lanari etchekei zen jakintsunak behar ukhen du ordian ikhasi phausatzen, eta gero emeki-emeki lanari lotzen; behar ukhen du ikhasi zerbaiten nekez mouldatzen, lehenago uthurritik houra bezala arrazoua eta elhia jiten zeionak. Luzaz esperantcha begiratu du berak, eta orano luzazago hari etchekei zirenek, haren beharra eta haren mentsa ezinago sendi zirenek.

Egin du ere lan zounbait, artikulu zounbait agert-erazi, li-bruchka bat ere mouldatu *Le moulin d'Hernani*; Pariserat ere arrasarthu zen egun lazgarietan, lloba bat aphez-geia hartu zeion gerla izigarriaren ondouan. Bena ez; erranik zen gaitzari etzeioala haboro gaiña harturen; gaitzak bai aldiz denbora khostuz goithuren ziala; emeki-emeki eta bata bestiaren on-dotik, ahalak oro elkhiren zeitzoala; haren khurutchiaren bidia luze izanen zela azken heiña jo artino.

Eta munduko uduripenez kanpo, arimako segretiak, mich-teriozko egitatiak miatzen dutienteko, azken ourthe luze horik eztirade izan Aita Lhande-entako ourthe balio-gabekouak. Zeluko Jaunak badaki bi gisatara arimen mouldatzen, lantzen eta hountarzunez bethatzen. Batian egin-erazten du zer-nahi hounki eta lan, eta merechimentu bil-erazten; bestian phara egon-erazten du arima eta han, segretian, kanpoko liliiek ekhiaren argia hurrupatzen dien bezala, bere izate ezinago-kouaren leiñhuria, uduripena eta gero balio espantagarria har-erazten deitzo arimari. Aita Lhande-k hounhartu du, ez batere bortchaz, bena amodioz, saintutarzuneko bide suerte izigarri hori, bethi othoitzian beitzagon, bethi "bai" beitzion bihotz oroz eta erri ezti batekin egunak egunaren ondotik ekhartzen zeion ezin-bestiari.

Han, Atharratzen, azken ourthe horietako oharmentcha hounkigarriak eta bihotzmin-egingarriak begiratzen dutie denbora ederretakouak beno khartsukiago. Bere ahalen bethian zen denboran beno handiago izan beita Aita Lhande Euskal-dun suharra, ezinian khausitu delarik eta zutianez oroez ga-betu zen egun hetan.

ADIO AITA LHANDERI

Eta zenthu da Aita Lhande, orai diala bi ourthe, 1957-eko aphirilaren 17-ian Aste-Saintuko astizkenarekin, Bazko egu-neko lorian egiazki eta orobatkoz sartzeko, bere bizi-az oroez, bere izate espantagarriaz, bere izpiritu argi eta khartsiaz, bere bihotz suz bethiaz maithatu zian bere Nausi ezinago handi eta maitiarekin.

Euskal-Herria dolian sarthu da holako seme paregabe-kouaren galtzian; bildu da othoitzian han Atharratzen, Bazko astelehen hartan, haren khorpitzaren ungunian; orano orai nouiztarik nouiztara egoiten beita haren botzaren beha eta haren arra-jitiaren haiduru.

Egiaz, Euskal-Herriak galdu du bere Seme haitienetarik bat; galdu du, bena lehenik ere ountsa gozatu du eta baliatu, haren izatiak uzten beitu goure zelu ourdin eijerrian argi bat sekulan ere itzaliren eztena, haren izpiritu argi gocho eta maithagarriak egiazki altchatu beittutu Euskal-Herriak dutian hountarzun aberats ezinagokouak, haren bihotzeko suiak phiztu beittutu euskal bihotzetan amodio bat, ezagutze bat, indar bat eta su bat, gu oro eta balinba beste hanitch ere ezinago luzaz eraikiren eta sustaturen gutienak.

Oi Aita Lhande maite-maitia, goure anaie gehiena, goure Jauna, orai goure begirari khartsu eta saintia zirena, heda dezazula goure Euskal-Herri maitiala zoure amodiouaren suia, heda dezazula euskal-seme oroetara zoure esku gochouaren eztitartzuna, heda dezazula euskal bihotz oroetara oroek ber amari zor deiogun amodioua eta alkharren artian denak bihotzez bat egiten gutian amodio saintu eta itzalik gabekoua!

G. EPPHERRE

JEAN ELISSALDE JAUNAREN ERANTZUNA

Eskualzaindiko jaun ohoragarriak, agur. Agur aspaldiko partez. Eta milesker, muga guzien gatik, hemengo anaietarat egun ethorririk. Ez dakit merezi ginuen. Bainan hori, bego hortan: neri bederen etzait laket nere hutsen, guzien aintzinean hedatzea! Eta goazen gure lanari...

Ichil eta herosti, urtheak badoatzi, dio gure jaun eskualzain berriaren Chuberoko erran zahar batek: ichil eta herosti urtheak badoatzi. Sgun berean frogatzen dutan egia da; goiz huntan bethe ditut nere hiruetan hogoita hamasei urtheak. Argia hastean ainhara pollitak ikusiak ditut hiruetan eta hogoita hamaseigarren aldikotz Gerezieta ezkaratz batzuetarik ttiuttaka atheratzen eta lerro-lerro argi-harietan pausatzen, sarri, gauari buruz negu-egoitzetarat hegaldatzeko: ikusiak oihanean haitz eder ederrak pur pur pur hostoz gabetzen eta